

Юрій Вячеславович БАДЮКОВ,

здобувач Харківського національного університету
внутрішніх справ (Харківський національний
університет внутрішніх справ, м. Харків, Україна)

СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ПОГАНОГО ПОВОДЖЕННЯ З ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИМИ ЯК ВІЙСЬКОВОГО ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 434 КК УКРАЇНИ

Проаналізовано доктринальні підходи до визначення ознак та змісту суб'єктивної сторони поганого поводження з військовополоненими (ст. 434 Кримінального кодексу України). Визначено способи встановлення форм і видів вини як єдиної обов'язкової ознаки зазначеного військового злочину. Констатується, що для одних форм цього злочину (неодноразового, вчиненого з особливою жорстокістю або вчиненого щодо поранених чи хворих поганого поводження) є властивим прямий умисел, а для інших (для небалого виконання обов'язків) – необережна або змішана форма вини. Визначено інтелектуальний та вольовий моменти форм вини, що характеризують різні форми поганого поводження з військовополоненими.

Ключові слова: суб'єктивна сторона злочину, вина, військові злочини, військовополонений, погане поводження.

Постановка проблеми. Ознаки, які характеризують суб'єктивну сторону в складі злочину, будучи показником психічного ставлення винного до своєї суспільно небезпечної поведінки та її наслідків, забезпечують точну кваліфікацію вчиненого, сприяють визначенню суспільної небезпечності діяння й особи винного, а в низці випадків дозволяють розмежувати суміжні склади злочинів. Виявлення обов'язкових ознак суб'єктивної сторони і, перш за все, вини, її форми та виду є запорукою забезпечення принципу суб'єктивного ставлення в вину, закріпленого Конституцією України, Кримінальним кодексом (далі – КК) України, а також низкою загальноновизнаних міжнародно-правових актів. При цьому, на відміну від усіх інших ознак складу злочину, його властивості, які входять до суб'єктивної сторони, не вимірюються емпіричним шляхом, а тому їх практичне встановлення являє собою неабияке за складністю завдання, від результатів вирішення якого значною мірою залежить спроможність

органів, які застосовують кримінальний закон, констатувати й довести наявність у певному діянні особи склад того чи іншого злочину й, відповідно, підстави кримінальної відповідальності з усіма правовими наслідками, які з цього випливають.

Указані вище засади рівною мірою поширюються на всі без винятку злочини, в тому числі й на погане поводження з військовополоненими – військовий злочин, відповідальність за який передбачає наразі стаття 434 КК України.

Слід зазначити, що тривалий час питання кримінально-правової характеристики зазначеного посягання й змісту підстави кримінальної відповідальності за його вчинення не привертало уваги фахівців, адже норма статті 434 КК України створювалася з огляду на забезпечення додержання представниками воєнної організації країни правил та принципів у певних специфічних умовах, які тривалий час в Україні не виникали й не існували, і лише з початку воєнної агресії, об'єктом якої наша держава стала у 2014 р., вітчизняна кримінально-правова наука почала значно активніше досліджувати склади «військових» і «воєнних» злочинів. Додаткової актуальності розгляду суб'єктивних ознак поганого поводження з військовополоненими надає потреба розмежування цього складу злочину та складів ненадання допомоги хворому медичним працівником (ст. 139 КК України), неналежного виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником (ст. 140 КК України), службової недбалості (ст. 367 КК України), недбалого ставлення до військової служби (ст. 425 КК України) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правової та/або кримінологічної характеристики військових злочинів, у тому числі поганого поводження з військовополоненими, були предметом дослідження у роботах Г. М. Анісімова, В. О. Бугаєва, В. К. Грищука, Ю. П. Дзюби, С. І. Дячука, М. І. Карпенка, В. І. Касинюка, М. І. Панова, О. М. Сарнавського, М. М. Сенька, М. С. Туркота, М. І. Хавронюка, С. О. Харитонова тощо. Доробки вказаних учених головним чином торкалися надання загальної характеристики військових злочинів чи їх родового та/або безпосередніх об'єктів, при цьому, як правило, висвітленню питань психічного ставлення винного до суспільно небезпечного діяння приділялася недостатня увага.

Метою статті є дослідження стану наукової розробки питань суб'єктивної сторони поганого поводження з військовополоненими та визначення змісту психічного ставлення винного до суспільно небезпечного діяння в контексті складу цього злочину.

Виклад основного матеріалу. Надаючи характеристику складу поганого поводження з військовополоненими, на наш погляд, слід дотримуватися поширеної у сучасній доктрині кримінального права точки зору, що суб'єктивна сторона – це внутрішня сторона злочину, психічна діяльність особи, що характеризує ставлення її свідомості й волі до вчинюваного нею суспільно небезпечного діяння та його наслідків.

Ознаками суб'єктивної сторони складу злочину є вина, мотив і мета. Вони мають самостійне юридичне значення для характеристики будь-якого складу злочину. Ознаки суб'єктивної сторони складу злочину безпосередньо визначаються в диспозиції статті або впливають з її змісту. При цьому мотив та мета вчинення злочину є обов'язковими ознаками й підлягають доведенню лише в тому випадку, коли у законі є на них пряма вказівка (забігаючи наперед, слід указати, що погане поводження з військовополоненими не має ані специфічних мотивів, ані спеціальної мети, тому вони не впливають на кваліфікацію вчиненого діяння, хоча це не виключає їх урахування під час індивідуалізації кримінальної відповідальності за ст. 434 КК України).

Як уже було зазначено на початку публікації, встановлення суб'єктивної сторони злочину є складною пізнавальною діяльністю, адже правозастосовцеві (слідчому, детективу, прокурору, судді) доводиться формулювати обґрунтовані умовиводи про психічні процеси, які відбувалися в свідомості й волі іншої особи в минулому (під час учинення посягання). Тому підставою для висновків про вину, мотиви й цілі вчиненого діяння є ретельний аналіз фактичної поведінки підозрюваного (обвинуваченого, підсудного) до, під час і після вчинення ним злочину. Проблем указаному етапу правозастосовної діяльності додає й та обставина, що законодавець далеко не в усіх випадках вичерпно описує в тексті кримінально-правових норм своє бачення суб'єктивної сторони певного злочину. у зв'язку з цим нерідко для її виявлення доводиться попередньо аналізувати характеристики інших елементів складу відповідного посягання. Зокрема, саме такий (непрямий) спосіб установлення волі законодавця доводиться використовувати в процесі встановлення його волі щодо змісту й структури суб'єктивної сторони ускладі поганого поводження з військовополоненими.

Аналіз диспозиції статті 434 «Погане поводження з військовополоненими» КК України дозволяє зробити висновок, що за наявності спільного родового об'єкта (встановленого порядку несення військової служби) й потерпілого (військовополонений) норма охоплює декілька складів злочинів. Це дозволяє стверджувати, що для кожного з них є характерними самостійні форми вчинення посягання. По-перше, це погане поводження з військовополоненими, яке: а) відбувалось неодноразово; б) було пов'язане з особливою жорстокістю; в) було спрямоване проти хворих і поранених. Ці кримінальні правопорушення за своєю конструкцією належать до так званих злочинів із формальним складом, адже у диспозиції статті міститься вказівка лише на суспільно небезпечне діяння без вказівки на його можливі наслідки. Такий висновок підтверджується і результатами аналізу літератури з кримінального права. в опублікованих в Україні джерелах, в яких приділялася увага вказаним формам поганого поводження з військовополоненими, «формальність» цього складу визнається опосередковано – через характеристику лише діяння (в окремих випадках міститься вказівка на те, що настання наслідків указує на більш тяжкий

склад злочину), без згадки про наслідки вчинення злочину [1, с. 262; 2, с. 165; 3, с. 177; 4, с. 196–197]. По-друге, стаття 434 КК України містить склад недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них. На наш погляд, цей склад є матеріальним. Суспільно небезпечний наслідок у нормі в цьому випадку прямо не вказано, але вона містить посилання на «відсутність ознак більш тяжкого злочину». Фактично це посягання являє собою спеціальний (специфічний) вид неналежного виконання професійних обов'язків, яке може виражатися, зокрема, у невиконанні чи неналежному виконанні медичним працівником своїх професійних обов'язків внаслідок недбалого чи несумлінного до них ставлення, якщо це спричинило тяжкі наслідки для хворого. Таке завуальоване визначення можливих наслідків суспільно небезпечного діяння дозволило деяким ученим зробити висновок про наявність у статті 434 КК України формального складу в цілому [5, с. 1044].

Сьогодні в кримінально-правовій науці загальновизнано, що у формальних складах злочинів суб'єктивна сторона характеризується лише прямим умислом [5, с. 83; 6, с. 139; 7, с. 143; 8, с. 160]. Особливістю встановлення психічного ставлення винного у таких складах полягає в тому, що вина визначається ставленням винного лише до суспільно небезпечного діяння. Психічне ставлення винного до наслідку при цьому виноситься, так би мовити, «за дужки» складу злочину. Втім, установлення суб'єктивної сторони (і перш за все вини) у складі аналізованого злочину, вираженого в формі недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування й піклування про них, є більш складним, адже психічне ставлення до вчинюваного охоплює і діяння, і його реальні чи ймовірні наслідки.

У літературі з кримінального права висловлюється точка зору, згідно з якою суб'єктивна сторона передбаченого статтею 434 КК України злочину характеризується умисною формою вини у разі поганого поводження з військовополоненими, й необережною формою вини – у випадку недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених [1, с. 263; 2, с. 166]. До таких науково-теоретичних позицій є близькою точка зору М. І. Карпенка, який зазначає, що із суб'єктивної сторони погане поводження з військовополоненими може бути вчинене тільки умисно. Винний усвідомлює, що поводить з військовополоненими погано всупереч встановленим правилам, і бажає поводитись із ними таким чином або свідомо допускає таке поводження, а от у випадку недбалого виконання обов'язків щодо хворих та поранених суб'єктивна сторона злочину передбачає вину у формі необережності. Умисне позбавлення хворих і поранених військовополонених необхідної медичної допомоги, їжі тощо повинно кваліфікуватися як погане поводження з військовополоненими, спрямоване проти хворих і поранених [4, с. 197, 198].

Вивчення стану теоретичної розробки вказаного питання засвідчує відсутність консенсусу в середовищі фахівців. Деякі автори вважають, що суб'єктивна сторона поганого поводження з військовополоненими

характеризується умисною формою вини, а недбале виконання обов'язків щодо хворих і поранених може вчинюватися також і через необережність [3, с. 177]. Як бачимо, щодо другої форми аналізованого злочину не виключається інша (тобто умисна) форма вини і, відповідно, її в цьому разі презентовано як злочин з «альтернативною виною». На думку С. О. Харитонова, погане поводження з військовополоненими може вчинятися як умисно, так і з необережності [9, с. 170–171]. Таким чином, «альтернативною виною», на думку автора, характеризуються всі форми вказаного посягання.

Ураховуючи законодавчу конструкцію складів, які утворюють погане поводження з військовополоненими, можна зробити обґрунтоване припущення, що вони передбачають наявність умисної форми вини (прямого умислу) у випадку поганого поводження (що ставалось неодноразово, було пов'язане з особливою жорстокістю або спрямоване проти хворих і поранених) та необережності у разі недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених військовополонених.

Зміст поєднання інтелектуальних і вольових компонентів у суб'єктивній стороні під час вчинення зазначених складів злочинів, на наш погляд, полягає у такому. у разі поганого поводження з військовополоненими у першій його формі винний під час «усвідомлення суспільної небезпечності вчинюваного діяння» (інтелектуальний момент):

1) знає про свій статус як особи, що перебуває на службі у Збройних силах України (визнання за собою такого статусу зумовлює і інші змістовні властивості зазначеної ознаки умислу в структурі суб'єктивної сторони);

2) розуміє, що діяння вчинюється щодо військовополоненого, тобто що від нього страждає хоча б одна особа, яка брала (бере) безпосередню участь у військових діях та входить до складу збройних сил супротивної сторони, що перебуває в конфлікті, або інша прирівняна до неї особа, становище якого визначається міжнародно-правовими актами;

3) розуміє, що діяння вчинюється в обстановці здійснення воєнних дій або після їх активної фази (стан війни).

Вольовий момент визначається бажанням учинення поганого поводження з військовополоненими неодноразово, з особливою жорстокістю або ж щодо хворих і поранених. Слід зауважити, що в попередніх публікаціях ми наголошували на недоцільності використання оцінчного поняття «погане» поводження та необхідності вказувати на конкретні порушення правил (стандартів), які повинні знайти відображення в диспозиції норми за рахунок розширення переліку суспільно небезпечних діянь, які тягнуть настання кримінальної відповідальності [10]. Тому внесемо застереження, що, формулюючи зазначений вище висновок щодо змістовного наповнення суб'єктивної сторони цієї форми поганого поводження з військовополоненими, ми спираємося на чинну редакцію статті 434 КК України і, відповідно, враховуємо наявну в ній наразі оцінчну ознаку.

Друга форма поганого поводження з військовополоненими, що має вигляд недбалого виконання обов'язків щодо хворих і поранених особами, на яких покладено їх лікування і піклування про них, як уже було вказано раніше, в цілому характеризується необережною формою вини. При цьому наявна в диспозиції ст. 434 КК України вказівка на «недбале» виконання обов'язків винним, за нашим переконанням, характеризує не вид вини (тобто не вимагає розглядати її виключно як злочинну недбалість), а лише неналежну якість виконання винним певних своїх зобов'язань. Вина у цій формі поганого поводження з військовополоненими може набувати вигляду як злочинної самовпевненості, так і злочинної недбалості. Злочинна самовпевненість є такою тоді, коли військовослужбовець, на якого покладено обов'язок по лікуванню й піклуванню за хворим або пораненим військовополоненим, розуміючи обставини, характерні для складу злочину (свій статус як особи, що перебуває на службі у Збройних силах України, становище потерпілого як військовополоненого й наявність обстановки війни), передбачає можливість настання суспільно небезпечних наслідків своєї дії чи бездіяльності, але легковажно розраховує на їх відвернення. Злочинна недбалість полягає у тому, що військовослужбовець, на якого покладено обов'язок по лікуванню й піклуванню за хворим або пораненим військовополоненим, не передбачав можливості настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння (дії або бездіяльності), хоча повинен був і міг їх передбачити. При цьому доцільно наголосити на тому, що військовослужбовець, на якого покладено обов'язок по лікуванню й піклуванню за хворим або пораненим військовополоненим, для наявності підстав притягнення його до юридичної відповідальності повинен мати спеціальні знання та вміння, що зумовлюють виконання ним вказаного вище обов'язку.

Зважаючи на конструкцію об'єктивної сторони аналізованої форми поганого поводження з військовополоненими не виключається й так звана «змішана» її форма, коли діяння (порушення обов'язків) винний вчиняє умисно, а до наслідку (шкоди потерпілому) ставиться з будь-яким видом необережності.

Висновки. у питанні визначення суб'єктивної сторони поганого поводження з військовополоненими істотного значення набувають як ознаки спеціального суб'єкта (особи, що перебуває на службі у Збройних силах України та/або особи, на яку покладено лікування військовополоненого і піклування про нього), так і усвідомлення ним кола своїх обов'язків (у тому числі покладених на Збройні сили України відповідно до міжнародних документів, що після ратифікації отримали статус частини національного законодавства) та наслідків їх невиконання чи недбалого виконання.

У результаті аналізу наукових поглядів щодо суб'єктивної сторони складу злочину, а також внаслідок безпосереднього тлумачення положень

статті 434 КК України з урахуванням загальних приписів щодо вини (ст. 23 КК України), її форм і видів (ст.ст. 24, 25 КК України) можна зробити висновок, що у разі вчинення неодноразового або вчиненого з особливою жорстокістю чи щодо поранених або хворих поганого поведження з військовополоненими суб'єктивна сторона складу цього злочину передбачає як обов'язкову ознаку умисну вину (прямий умисел), а у разі недбалого виконання обов'язків щодо хворих та поранених – необережну форму вини (як «чисту», так і «змішану»). Мотив і мета вчинення цього злочину на його кваліфікацію не впливають. Вони повинні бути враховані під час призначення покарання чи застосування інших форм реалізації кримінальної відповідальності за статтею 434 КК України.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. Військові злочини: коментар законодавства / Хавронюк М. І. та ін. Київ : А.С.К., 2003. 272 с.
2. Панов М. І. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини). Харків : Харків юридичний, 2006. 172 с.
3. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини) : навч. посіб. Харків: Право, 2011. 184 с.
4. Карпенко М. І. Військові злочини: характеристика, методика розслідування та запобігання : посібник. Київ : Дакор, 2013. 472 с.
5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернєя. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
6. Матишевський П. С. Кримінальне право України: Загальна частина : підручник для студ. юрид. вузів і факультетів. Київ : А.С.К., 2001. 352 с.
7. Александров Ю. В. Уголовное право Украины: Общая часть : учебник. Киев : Атика, 2002. 448 с.
8. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник для студ. вищ. навч. закл. Харків : Право, 2010. 456 с.
9. Харитонов С. О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України : монографія. Харків : Право, 2018. 328 с.
10. Бадюков Ю. В. «Погане поведження» як ознака складу злочину, передбаченого ст. 434 КК України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. Вип. 5. Т. 3. С. 10–14.

Стаття надійшла до редколегії 20.07.2019

Юрий Вячеславович БАДЮКОВ,

соискатель

(Харьковский национальный университет внутренних дел)

**СУБЪЕКТИВНАЯ СТОРОНА ПЛОХОГО ОБРАЩЕНИЯ С
ВОЕННОПЛЕННЫМИ КАК ВОИНСКОГО ПРЕСТУПЛЕНИЯ,
ПРЕДУСМОТРЕННОГО СТ. 434 УК УКРАИНЫ**

Проанализированы доктринальные подходы к определению признаков и содержания субъективной стороны плохого обращения с военнопленными (ст. 434 Уголовного кодекса Украины). Определены способы установления форм и видов вины как единственного обязательного признака указанного воинского преступления. Констатируется, что для одних форм этого преступления (неоднократного, совершенного с особой жестокостью либо в отношении раненых или больных плохого обращения) свойственен прямой умысел, а для других (небрежного выполнения обязанностей) – неосторожная или смешанная форма вины. Определены интеллектуальный и волевой моменты форм вины, которые характеризуют различные формы плохого обращения с военнопленными.

Ключевые слова: субъективная сторона преступления, вина, воинские преступления, военнопленный, плохое обращение.

Yurii V. BADIUKOV,

Degree-seeking student

(Kharkiv National University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine)

**MENTAL ELEMENT OF ABUSIVE TREATMENT WITH PRISONERS OF
WAR AS A MILITARY CRIME UNDER THE ARTICLE 434 OF THE
CRIMINAL CODE OF UKRAINE**

The author has analyzed the doctrinal approaches in the definition of characteristics and content of mental element of abusive treatment with prisoners of war (the Art. 434 of the Criminal Code of Ukraine). The methods of establishing the forms and types of guilt as the only mandatory feature of the specified military crime have been determined. It has been stated that some forms of this crime (repeated abusive treatment, committed with particular cruelty or against wounded or afflicted persons) are characterized by the direct intent, and for others (careless performance of duties) – are characterized by an imprudent or mixed form of guilt. The intellectual and volitional moments of guilt forms that characterize various forms of abusive treatment of prisoners of war, have been determined.

Key words: mental element of crime, guilt, war crimes, prisoners of war, abusive treatment.